

УДК 342.9:349.6

І. Д. КАЗАНЧУК,*кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ**факультету підготовки фахівців міліції громадської безпеки**Харківського національного університету внутрішніх справ*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА СПРИЯТЛИВЕ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Охарактеризовано чинне законодавство України та наукову літературу на предмет визначення класифікації й правових засад забезпечення прав громадян на сприятливе природне середовище з урахуванням норм і стандартів європейського законодавства.

Згідно з Конституцією Україна як правова демократична держава визнала права і свободи людини і громадянина найвищою цінністю, узявши тим самим на себе зобов'язання їх забезпечувати і захищати. Серед низки конституційних прав особливе місце посідає право громадян на сприятливе природне середовище, яке прямо пов'язано з такими правами, як право на життя і право на здоров'я. Відповідно до ст. 50 Конституції України «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди [1]». Дійсно, гідно жити, реалізувати свої можливості людина може лише у сприятливому природному середовищі. Інакше кажучи, належний стан охорони навколишнього природного середовища в державі є ключовим елементом у правовому забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в сучасному суспільстві.

Серед інших підстав необхідності формування нової моделі побудови відносин держави і суспільства в екологічній сфері є те, що Україна спрямовує усі свої зусилля на вступ до європейського союзу. У свою чергу, важливим елементом євроінтеграції України є охорона здоров'я і життя людей, тварин, рослин і довкілля, а також забезпечення прав громадян на сприятливе природне середовище [2]. У цьому аспекті адаптація адміністративного законодавства України до норм європейського законодавства та міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища розглядаються як пріоритетні напрямки у відносинах між Україною і ЄС. Зазначимо, що головним документом, який визначає основи такої співпраці, є угода про партнерство і співробітництво між європейськими співтовариствами та їх державами-членами і Україною,

підписана у 1994 р. Так, у ст. 63 угоди вказується, що «сторони розвивають і зміцнюють співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища та охорони здоров'я» [3]. Отже, в аспекті визначення і реалізації екологічних прав людини і громадянина головною стає проблема удосконалення українського законодавства, приведення його у відповідність до європейських стандартів.

Усвідомлюючи багатоаспектність зазначеної проблеми, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що ефективне регулювання правовідносин у галузі охорони навколишнього природного середовища і забезпечення безпеки громадян певною мірою впливають на стабільність прав громадян, всебічне розмежування та задоволення їх інтересів і інтересів держави в громадському суспільстві. Однак існуюча конституційно-правова модель закріплення екологічних прав не відтворює всього змістовно-видового спектру останніх, що, безумовно, ускладнює механізм їх реалізації. Безперечно, що нормативно-правове забезпечення реалізації екологічних прав громадян повинно враховувати їх юридичну природу.

Метою статті є спроба охарактеризувати та класифікувати права людини і громадянина у галузі навколишнього природного середовища, а також визначити можливості удосконалення їх правового регулювання в Україні.

Варто відзначити, що проблеми регулювання та реалізації прав громадян у галузі навколишнього природного середовища у вітчизняній науці не дістали належного висвітлення. Хоча окремі аспекти дослідження екологічних прав й мали місце у наукових працях вчених різних галузей права: В. Б. Авер'янова, В. І. Андрейцева, А. Г. Бобкової, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, Б. В. Єрофєєва, А. П. Гетьмана, О. С. Колбасова,

В. В. Костицького, Л. Є. Кисіль, І. Б. Коліушка, В. К. Колпакова, С. М. Кравченко, Н. Р. Малишевої, В. В. Цветкова, Ю. С. Шемшученка тощо. Проте аналіз вітчизняної джерельної бази підтверджує, що проведені на даний час дослідження окреслених питань не мають комплексного характеру. У вітчизняній адміністративно-правовій літературі утверджується розуміння необхідності суттєвого перегляду переліку, змісту та значення екологічних прав з урахуванням сучасної практики правотворення у європейських країнах.

Так уже склалося, що в сучасній науковій літературі поширеним є термін «екологічні права людини і громадянина». Щодо визначення змісту даного поняття існують декілька поглядів науковців. Так, В. І. Андрейцев вважає, що поняття «екологічні права» відображає сукупність юридичних можливостей і засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони природного середовища і забезпечення екологічної безпеки. Між тим, на думку Є. В. Віленської, Е. О. Дидоренко і Р. Г. Розовського, ефективність екологічних прав буде недостатньою, якщо вони не почнуть орієнтуватися на реалізацію найважливішої мети, якою є захист людини, її прав на життя і здоров'я [4, с. 215].

У свою чергу М. М. Бринчук вважає, що екологічні права людини – це визнані та закріплені законодавством права, які забезпечують задоволення різноманітних потреб останньої під час її взаємодії з природою, і які залежно від рівня правового регулювання поділяються на основні та інші права в галузі навколишнього природного середовища [5, с. 81]. На нашу думку, така позиція є дещо неповною, оскільки поняття взаємодії з природою відображає певну активну діяльність людини щодо задоволення певних потреб. При цьому осторонь залишається поняття бездіяльності людини, що, наприклад, може знаходити свій прояв у зворотньому впливі навколишнього природного середовища на людину.

Звісно, антропоцентричний підхід у визначенні пріоритетів правового забезпечення прав громадян на сприятливе природне середовище обумовлює формування відповідного стану суспільних відносин, за якого використання природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища буде спрямована на забезпечення безпечного та сприятливого впливу на людину, попередження і усунення негативного екогенного впливу на її життя та

здоров'я. Реалізація громадянами своїх екологічних прав обумовлена відповідними екологічними потребами у природних ресурсах, забезпеченням реалізації їх екологічних інтересів. Останнє стосується насамперед права на безпечне для життя і здоров'я людини довкілля. Проте досить складним видається відмежування екологічних прав від інших прав людини, визначення змісту та сутності останніх, що, у свою чергу, породжує юридичні неточності їх правового захисту.

Окрім певної уваги з боку юридичної науки, інститут захисту екологічних прав сформований і інтенсивно розвивається й на законодавчому рівні. Так, у Конституції України зазначено, що «кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення». Даному праву відповідає обов'язок держави забезпечувати здійснення санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на поліпшення та оздоровлення навколишнього природного середовища. Слід зазначити, що екологічні права одержали свою легалізацію з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [6], який деталізував та закріпив основи поділу конституційно задекларованих пізніше екологічних прав громадян.

Окрім зазначеного Закону, важливе значення у регулюванні основ організації охорони навколишнього природного середовища в Україні мають також положення законів України «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.), «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.), «Про тваринний світ» (1993 р.) тощо. До того ж деякі відносини у сфері використання природних ресурсів і охорони природного середовища врегульовані кодексами України (Кодексом України про адміністративні правопорушення, Земельним, Водним, Лісовим кодексами, Кодексом про надра), а також Постановою Верховної Ради «Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища».

Аналізуючи зміст указаних нормативно-правових актів, слід звернути увагу, що основні екологічні права належать до невідчужуваних, непорушних прав людини. Тому спробуємо надати приблизну класифікацію прав громадян в екологічній сфері. Так, наведений у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» перелік основних

екологічних прав громадян України [6] за напрямками правового регулювання можна поділити на:

1) права громадян у галузі використання природних ресурсів, до яких належить право здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів, а саме: право загального та спеціального землекористування (статті 34–36, 40, 83, 93 Земельного кодексу України); право власності на землю (статті 80–81, 90 Земельного кодексу України); права громадян на зміну цільового призначення земельної ділянки (ст. 20 Земельного кодексу України); право самостійно господарювати на землі; право власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур; на вироблену сільськогосподарську продукцію; право використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові угіддя, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; право споруджувати житлові будинки, виробничі та інші будівлі й споруди (ст. 95 Земельного кодексу України); право загального і спеціального лісокористування для ведення лісового господарства, для спеціального використання у встановленому порядку лісових ресурсів, користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт (статті 9, 18, 50, 71, 75, 76 Лісового кодексу України); право здійснювати загальне і спеціальне водокористування; використовувати водні об'єкти на умовах оренди; споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт; передавати для використання воду іншим водокористувачам на визначених умовах (статті 43, 47, 48 Водного кодексу України);

2) права громадян у сфері охорони навколишнього природного середовища, що об'єктивуються правом участі в розробленні та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів в цілому, а також участь у розробленні та реалізації заходів щодо охорони окремих природних ресурсів, комплексів та систем;

3) права громадян у галузі забезпечення екологічної безпеки, що включає: право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-

правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень з цих питань; право на об'єднання в громадські природоохоронні формування; право вільного доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення і зберігання такої інформації; право участі у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи, в тому числі право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

На нашу думку, окремої уваги і деталізації з точки зору надання більш повної класифікації потребує перша група екологічних прав. Мова йде про право природокористування, під яким ми розуміємо процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення різних потреб та інтересів. При цьому науковці виділяють такі групи природокористування, як право загального і спеціального використання землі, вод, лісів, надр, тваринного світу та інших природних ресурсів. Право загального природокористування закріплене у ст. 13 Конституції України: «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» [1]. Суб'єктами права загального користування природними ресурсами можуть бути, згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», усі громадяни для задоволення найрізноманітніших потреб і інтересів [6]. Воно здійснюється громадянами безкоштовно і не потребує відповідного дозволу (ліцензії) від уповноважених органів і осіб. Так, загальним є, наприклад, право використання парків, скверів, водойм, лісів, збір дикорослих ягід, грибів, горіхів.

Похідним від загального природокористування є спеціальне використання природних ресурсів, яке передбачає використання конкретних природних ресурсів, що здійснюється

громадянами, підприємствами, установами та організаціями у випадках, коли відповідна, визначена у законодавстві частина природних ресурсів передається їм для використання. Як правило, така передача має вартість і визначена в часі. Надання природних ресурсів відбувається на основі спеціальних дозволів – державних актів на право постійного користування.

Отже, враховуючи усе вищезазначене, за характеристикою суб'єктів, які є природокористувачами, виділимо різновидами права природокористування: право землекористування, право лісокористування, право водокористування, право користуватися надрами, право користуватися тваринним світом, право користування природно-заповідним фондом. Найважливішими принципами реалізації права природокористування є його цільовий характер, плановість і тривалість, врахування надзвичайного значення у житті суспільства тощо.

На сьогодні в юридичній літературі дискутується питання про те, чи є об'єктом адміністративно-правової охорони людина. Але якщо звернутися до змісту ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в якій указано, що «здоров'я і життя людей підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки [6]», дане питання не викликає сумніву. Враховуючи це та спираючись на норми інших законодавчих актів України, екологічні права можна також конкретизувати на: право на безпечні для здоров'я і життя продукти харчування, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку й навколишнє природне середовище (ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»); право на захист від впливу іонізуючих випромінювань (ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань»); право вільно перебувати в лісах, безкоштовно збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, інші плоди, гриби (ст. 49 Лісового кодексу України) тощо. Такі права також підлягають державному забезпеченню та захисту. У юридичній літературі їх класифікують як такі, що можуть бути реалізованими на галузевому рівні.

Звісно, екологічним правам громадян завжди відповідають обов'язки. Так, «кожен громадянин зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [1]. Отже, незалежно від того, є громадянин природокористувачем чи

ні, на конституційному та законодавчому рівні за ним закріплений обов'язок не заподіювати шкоду навколишньому природному середовищу, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні збитки. У свою чергу, адміністративне законодавство передбачає обов'язок громадян берегти, охороняти природу, раціонально використовувати її багатства, додержуватися вимог екологічної безпеки у природокористуванні, не порушувати прав, інтересів інших громадян. Крім того, ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» покладає на громадян і підприємства, установи й організації як суб'єктів спеціального використання природних ресурсів спеціальні обов'язки [6]. Так, плата за спеціальне природокористування встановлюється на основі нормативів плати і лімітів використання природних ресурсів. Указані нормативи визначаються з урахуванням розповсюдження природних ресурсів, їх якості, можливості використання, місцезнаходження, можливості переробки і зберігання відходів. До того ж суб'єкти спеціального природокористування зобов'язані сплачувати певні кошти за забруднення навколишнього природного середовища, що встановлюються за викиди в атмосферу забруднюючих речовин, скидання забруднюючих речовин на поверхню води, у територіальні і морські води, а також під землю [7].

Останніми роками спостерігається посилення уваги до проблем реалізації екологічних прав людини й на міжнародному рівні. Закріплення відповідних норм є в таких основних міжнародно-правових документах з прав людини, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [7]. Дедалі частіше міжнародна спільнота схиляється до конкретизації екологічних прав у національних правових системах, розроблення у межах ООН нових, більш високих стандартів їх правового захисту.

З огляду на викладене можна дійти **висновку**, що право на сприятливе для життя і здоров'я навколишнє природне середовище як вид екологічного права людини і громадянина в цілому об'єктивується через призму забезпечення екологічної безпеки, тобто порушення реалізації екологічних прав громадян може, в решті решт, призвести до дестабілізації стану екологічної безпеки в країні. У свою чергу, законодавче закріплення екологічних прав громадян визначає основні напрямки діяльності в галузі забезпечення належного стану навколишнього природного середовища і вказує

на необхідність формування відповідної адміністративно-правової бази, яка б відповідала інтересам суспільства і міжнародним стандар-

там особливо в контексті інтеграції України у Європейський Союз.

Список використаної літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 берез. 1998 р. № 188 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
3. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : закон України від 10 листоп. 1994 р. № 237 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.
4. Виленская Э. В. Правовая охрана человека в окружающей среде / Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. – Луганск : ЛИВД, 1999. – 284 с.
5. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды): учеб. для высш. юрид. учеб. заведений / М. М. Бринчук. – М. : Юрист, 1998. – 688 с.
6. Анисимов А. П. Право человека и гражданина на благоприятную окружающую среду / А. П. Анисимов // Гражданин и право. – 2009. – № 2. – С. 72–80.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Надійшла до редколегії 26.10.2011

КАЗАНЧУК И. Д. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ПРИРОДНУЮ СРЕДУ КАК ОСНОВА РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

Охарактеризованы действующее законодательство Украины и научная литература на предмет определения классификации и правовых основ обеспечения прав граждан на благоприятную природную среду с учетом норм и стандартов европейского законодательства.

KAZANCHUK I. ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR HUMAN RIGHTS AND CIVIL NATURE OF FAVORABLE AS THE BASIS FOR IMPLEMENTATION OF STATE POLICY OF NATIONAL POLICY IN UKRAINE'S INTEGRATION TO EU

Ukrainian legislation and the scientific literature to determine the classification and legal framework within which the rights of citizens to a healthy environment, taking into account the norms and standards of European legislation are characterized.

УДК [342.95:342.7](477)

К. В. КИМ,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЯК РІЗНОВИДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Розглянуто та схарактеризовано особливості інформаційно-правових відносин як різновиду адміністративно-правових відносин на основі теорії адміністративного права, зокрема поняття, особливостей та видів адміністративно-правових відносин.

Відносини, що нині існують з приводу одержання, використання, поширення та зберігання різноманітних відомостей, є багатогранними. Це пов'язано насамперед із феноменом інформації, множинністю її джерел, носіїв і

проявів. Деяка частина інформаційних відносин у силу їх суспільної значущості потребує врегулювання за допомогою загальнообов'язкових, формально визначених, гарантованих державою правил поведінки. Такі відносини